

Particularități ale terminologiei gramaticale în *Elemente de Gramatică română pentru scolarii începători* de profesorul Nicolau Bălășescu. Partea 1

Elements of Romanian grammar for beginner students by Nicolau Bălășescu,

Loredana-Liliana Buzoianu

Lecturer PhD., “Dunărea de Jos”, University of Galați

Abstract:

This article is comprised of Professor Nicolau Bălășescu's work, written in the transitional Cyrillic alphabet, published in 1850 in Bucharest and printed at Iosef Kopainig's Typography. In the first part of this article I began with a description of the phonetic system as a representation of this grammar's structure with an emphasis on Professor Bălășescu's explanations regarding the classification of three parts of speech: the noun, the article, the adjective. Key words: grammar, Nicolau Bălășescu, vowels, consonants, noun, article.

Lucrările normative importante care au contribuit la clădirea, fundamentarea și unitatea limbii române au început să apară din anul 1757. De la *Gramatica rumânească* de Dimitrie Eustatievici Brașoveanu, 1757 care a fost prima gramatică română completă, scrisă în alfabet chirilic, în care autorul a încercat să creeze o terminologie gramaticală prin calchierea unor cuvinte de origine latină sau slavonă, la *Gramatica română* a lui Hariton Tiktin, 1891-1893, 1895, respectiv 1945, la Timotei Cipariu, *Gramatica limbei române*, Partea I. *Analitică și Gramatica limbei române*, Partea a II-a. *Sintetică*, în *Opere*, vol. II, 1992, la *Gramatica limbii române* a lui Alexandru Rosetti și Jacques Byck, 1945.

Nicolau Bălășescu a scris, printre altele, *Gramatica română pentru seminarii și clase mai înalte* (ediția I) (1848) și *Elemente de gramatica română pentru școlarii începători*, lucrată de Nicolau Bălășescu, (ediția a II-a), 1850, București tipărită la Tipografia lui Iosef Kopainig, 1850. Pe pagina de titlu și în corpul cărții există ștampila: *Biblioteca Fundațiunei Regele Ferdinand I*, prin urmare provine din Biblioteca Fundației Regele Ferdinand I.

În acest material, am folosit textul chirilic, în manuscris, pentru o privire de ansamblu a părților de vorbire: substantiv, articol, adjectiv și aspecte din fonetică.

Elemente de gramatica română pentru școlarii începători este structurată pe 4 capitole:

- „I. Etimologia sau cercetarea cuvintelor și
- II. Sintaksa sau întocmirea cuvintelor între sine.
- Către acestea se mai adaogă în scurt și:
- III. Prosodia sau măsura tonului și
- IV. Ortografia sau dreptu-scrierea.”

Autorul împarte literele în *sunătoare* sau *vocale* și *nesunătoare* sau *cosunate*. *Cosunate* alternează cu *consunate*.

„*Vocale* sânt care potu da tonu singure de sine fără ajiutoriulu altora, acestea sânt 7: a, e, i, o, ъ, Ѣ, Ѧ.

Consunate sânt care fără de ajiutoriulu celoru sunătoare nu potu da tonu acestea se zicu și mutu fiindu că b, d, t, nu se potu esprima fără ajiutoriulu lui e, căci numai așa se face *be*, *de*. *te*” etc.

Identifică *vocale simple* (a, e, i, o, ъ, Ѣ, Ѧ,) și *compuse* (ea, ia, iș) pe care le numește *diftongi* sau *cu îndoite tonuri*. La fel și consoanele sunt *simple*, în număr de 20: в, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, Ф, Х, ц, Ч ш, ѱ și *compuse*: кс (ѡ), пс (ѣ), шт (ѣ).

Prin *părțile cuvântului* înțelege părți de propoziție și acestea sunt 9: articolul (*articlulu*), numele, pronumele, verbul, participiul, prepoziția (*prepusăciunea*), adverbul (*adverbiul*), interjecția (*întreiepciunea*), conjuncția (*conjungciunea*). Remarcă faptul că primele cinci părți de vorbire sunt *schimbăcioase* sau *dechinătoare*, adică își schimbă forma după caz și timp (așa cum afirmă profesorul Bălășescu), iar celelalte sunt *nedechinabile*, *adecă nu se mută*, acestea sunt numite și *părțile*.

Făce mențiunea în note de subsol că există cuvinte *derivate* („care se deduc din alte vorbe, precum *părintescu*, *bunătate*, *cântare*, *cântătoriu*”), *nederivate* pe care le numește prin calchiere *vorbe primitive* („care nu-și au începutul lor de la alte vorbe, precum: *părinte*, *bun*, *cânt*”). De asemenea, cuvintele sunt *simple* (adică „dintr-o

vorbă singură, precum *cetățean, facere, mutare*”) și compuse (adică „sunt întocmite din două ori mai multe vorbe, precum *con-cetățean, des-facere, stră-mutare*”).

1. Articolul (articlu) “este parte a cuvântului care puindu-se după nume i se arată hotărârea și aplecarea lui adecă în ce numaru, casu și genu este”. (p. 10)

Articolul este de două genuri: genul *bărbătescu* și *femeiescu*. Articolul de genul masculin este *l* și *le*. Identifică două situații: articolul *l* se pune la substantivele care se termină în *-iu* și *u*: *leul-leul, ochiu-ochiul*, iar substantivele masculine care se termină în *-e* primesc articolul *-le*: *frate-fratele*. Substantivele feminine primesc articolul *-a* și *-oa*. Substantivele care se termină în *-ă*, au articolul *-a*: *masă - masa*. Substantivele feminine care se termină în *-e* sunt de două feluri: *e închis* și *e deschis*. Pentru cele cu *e închis* se mai adaugă articolul *-a* și se formează diftongul *-ea* care era vechiul *ѣ-Ѧ*, precum: *карте, карта (картѣ), minте, mintea (minтѣ)*. Substantivele feminine care se termină în *é deschis* li se mai adaugă articolul *-oa*, precum: *turture (тѣртѣрѣ), turturé-oa (тѣртѣрѣ-oa), nuié (нѣіе), nuié-oa (нѣіе-oa)* (p.11)

Notă: În transliterare am optat pentru notarea slovei [ó] tot prin [o], iar pe slova [é] nu am transliterat-o prin diftongarea [ea], ci am considerat-o un [e] deschis, întrucât autorul notează în text diftongul [ea] cu [ea] (*mintea, конжнрчіінеа*), nu cu [é]deschis. De asemenea, am păstrat [u] final pentru că are valoare fonetică, regulile pe care le stabilește iau în calcul și [u] final (vezi adjectivul: *bunu-buni* etc).

Interesant este faptul că încearcă să explice că încadrarea termenilor *unul-una* ca articole *definite - nedefinite* este greșită, deoarece limba română nu are astfel de articole. Autorul Bălășescu subliniază că *unul* este la singular *adiectiv numeral*, iar la plural *unii* este pronume nedefinit, adăugând și echivalentul în limba latină și în germană: *unul (unus, ein), unii (nonnalli, einige)*. De asemenea, precizează că folosirea lor ca articole nedefinite înseamnă să imite modelul german „lucrând în contra limbei române, fiindcă **unul** în limba română socotit de articlu nedefinit este străinism, germanism, barbarism”. (p. 12)

2. “De nume este parte a cuvântului schimbăcioase care însemnează ori ceva lucru în ființă, ori arată numai semnele sau însușirile aceluia, precum: *omu, masă, bunu, latu*”. (p.12)

În categoria numelor integrează substantivul și adjectivul cărora le găsește corespondent calchiat: *substantivul sau nume înființătoriu și adiectivul sau nume însușitoriu*.

Substantivul este „numirea unui lucru au a unei persoane și pote sta de sine în vorbire fără ajiutoriu al altuia”. (p.13)

Împarte substantivele în *concrete* (cele care arată „lucrul ce este în ființă”, de exemplu: *omu, casă, scaunu, calu*) și în *abstrac sau ideal* (cele care arată „numai semnele au însușirile lucrurilor și așa acest fel de substantive nu sunt în ființă, ci numai ni le închipuim noi în mintea noastră ca când ar fi, p.e. *bunătate, frumusețe, frică, bucurie, frig, călătorie, zio, noapte, diminețe, seră, anu*”).

Substantivele concrete sunt de mai multe feluri:

a) *numele proprii* (care arată un lucru de același fel: *Petru, România* etc.)

b) *numele comune sau apellative* (prin care se înțeleg mai multe lucruri tot de același fel: *omu, țeară, cetate, râu, carte*)

c) *substantive collective* (care la singular arată o mulțime: *popor, turmă, grămadă, cetate, soțietate, familie, omenire*)

d) *nume materiale* (care nu arată „părți singure deosebite, ci materie nemărginită într-o întindere nedefinită, așa încât la fieștece păticecă de același fel i se dă numele întregului, p.e. *aeru, pământu, fân, apă, vinu, carne, untu, cenușă, auru, ș.a.*”). Include în substantive materiale și metalele, fluidele, legumele, aromaticile, mineralele, plantele și nu au plural (*înmulțitu*), precum: „*auru, argintu, aramă, plumbu, feru, var, ză, curechiu, grâu, orzu, linte, piperu, orezu, apă, lapte, vinu, untu, uleiu, mustu, miere, sare, făină, spuză, zăru, cânepă, stupă, iinu, more, leșie, ș.a.*” (p.14)

Profesorul Bălășescu precizează că nici numele proprii nu au forme de plural: *Ioana, Maria, Ana, Viena, Frankfurtu*.

Există și substantive care au forme numai pentru plural, „unele din datină: *Paști, Rusalii, Florii, Clește, forfecii, ziori, icre, cuișore, dăsagi, cioreci, lături, călți, gingei, crieri, și unele cetăți: București, Ploiești,*

Drăgășani”, dar și alte substantive precum: „*friguri, răci, bucate, pome, păducei, lapți, foi, bale*”. (p. 15)

Autorul identifică genul feminin și masculin, spunând că genul neutru lipsește.

Dechinăciunea numelor substantive. Toate substantivele, atât feminine, cât și masculine se pot „*aduce sub două dechinăciuni*”: una pentru feminin și alta pentru masculin.

Dechinăciune este un cuvânt învechit și, cf. DLR < lat. *declinatio*, fr. *déclination* care înseamnă declinare și conjugare. Iorgovici identifică 3 declinări și le încadrează în cazul Nominativ.

În **declinarea I a substantivelor masculine**, Bălășescu include substantivele terminate în *-iu* sau *-u* sau *-e* cărora li se adaugă articolul *-lu* și *-le* și se nasc două forme: *forma I cu articolul -lu* și *forma II cu articolul -le*.

- *Forma I cu articolul -lu* sunt pentru substantivele masculine care se termină în *-iu* și *-u* și primesc articolul *-lu*:

<i>singular (singuritu)</i>	<i>plural (înmulțitu)</i>
<i>N. socru-lu</i>	<i>N. socri-i</i>
<i>G. a socru-lui</i>	<i>G. a socri-loru</i>
<i>D. socru-lui</i>	<i>D. socri-loru</i>
<i>Ac. pre socru-lu</i>	<i>Ac. pre socri-i</i>
<i>V. o socru-le!</i>	<i>V. o socri-loru!</i>
<i>Abl. de la socru-lu</i>	<i>Abl. de la socri-i</i>

- *Forma II cu articolul -le* sunt pentru substantivele masculine terminate în *-e* care primesc articolul *-le*:

<i>singular (singuritu)</i>	<i>plural (înmulțitu)</i>
<i>N. frate-le</i>	<i>N. frați-i</i>
<i>G. a frate-lui</i>	<i>G. a frați-loru</i>
<i>D. frate-lui</i>	<i>D. frați-loru</i>
<i>Ac. pre frate-le</i>	<i>Ac. pre frați-i</i>
<i>V. o frate!</i>	<i>V. o frați-loru!</i>
<i>Abl. de la frate-le</i>	<i>Abl. de la frați-i</i>

În **declinarea II a substantivelor feminine**, Bălășescu include substantivele de gen feminin care se termină în *-ă* și primesc articolul *-a*, care se termină în *-e închis* și primesc articolul *-a* sau care se termină în *-e deschis* și primesc articolul *-oa*. *Acestea sunt de 3 forme*:

- *Forma I cu articolul -a* sunt pentru substantivele care se termină în *-ă*:

<i>singular (singuritu)</i>	<i>plural (înmulțitu)</i>
<i>N. ap-a</i>	<i>N. ape-le</i>
<i>G. a ap-ei</i>	<i>G. a ape-loru</i>
<i>D. ap-ei</i>	<i>D. ape-loru</i>
<i>Ac. pre ap-a</i>	<i>Ac. pre ape-le</i>
<i>V. o apă!</i>	<i>V. o ape-loru!</i>
<i>Abl. de la ap-a</i>	<i>Abl. de la ape-le</i>

Tot așa se declină și *masă, rablă, casă, personă, tâmplă, capelă, iconă, planetă, cometă, ghiașă, brumă, până, zioă, oră, genă* etc.

- *Forma II tot cu articolul -a* sunt pentru substantivele feminine care se termină în *-e închis* primesc tot articolul *-a* :

<i>singular (singuritu)</i>	<i>plural (înmulțitu)</i>
<i>N. pricepere-a</i>	<i>N. priceperi-le</i>
<i>G. a pricepere-i</i>	<i>G. a priceperi-loru</i>
<i>D. pricepere-i</i>	<i>D. priceperi-loru</i>
<i>Ac. pre pricepere-a</i>	<i>Ac. pre priceperi-le</i>
<i>V. o pricepere!</i>	<i>V. o priceperi-loru!</i>
<i>Abl. de la pricepere-a</i>	<i>Abl. de la priceperi-le</i>

Oferă foarte multe exemple de alte substantive care se declina la fel: *carte, parte, scrisore, trimitere, minte, linte, frunte, marmure, pasere, vulpe, pâne, carne, lege, sănătate, greutate, vecinătate, răutate, unitate, trinitate, dreptate, nouitate, soțietate, ș.a.* Menționează că și substantivele care se termină în *-iune* se declină la fel: *închinăciune, deșertăciune, rugăciune, înțelepciune, plecăciune, putrejiune,*

spurcăciune, stricăciune, uscăciune, slăbiciune, dechinăciune, prochiămăciune, rechiămăciune, constituiciune, pusăciune, prepusăciune, propusăciune, opusăciune, compusăciune, dispusăciune, depusăciune, espusăciune, împusăciune, postpusăciune, transpusăciune, conjugăciune, terminăciune, sesiune, națiune, ș.a.

- *Forma III cu articolul -oa sunt pentru substantivele se termină în é deschis: sté, sté-oa*

<i>singular (singuritu)</i>	<i>plural (înmulțitu)</i>
<i>N. turturé-oa</i>	<i>N. turturéle-le</i>
<i>G. a turturé-lei</i>	<i>G. a turturéle-loru</i>
<i>D. turturé-lei</i>	<i>D. turturéle-loru</i>
<i>Ac. pre turturé-oa</i>	<i>Ac. pre turturéle-le</i>
<i>V. o turturé!</i>	<i>V. o turturéle-loru!</i>
<i>Abl. de la turturé-oa</i>	<i>Abl. de la turturéle-le</i>

Însoțește aceste explicații de alte exemple, precum: *nuié, sté, rânduné, curé, măsé, șé, vițé, purcé, cățé, floricé, canapé, indré, porumbé, junincé, vioré, jucăré, mărgé, surcé, ș.a.*

3. *De numele adieptivu. Adieptivulu este nume care nu arată lucru, decât numai însușirea substantivului și așa el nu pote sta de sine în cuvântare fără de substantivu, p.e. formosu, înțeleptu, albu, negru.* (p. 24)

Bălășescu folosește atât termenul de *adieptiv* (utilizat frecvent în titluri), cât și termenul de *adjectiv*. Observă că adjectivele sunt variabile, însă le clasifică după formele flexionare de la singular, adică explică că sunt adjective cu două terminații (*terminăciuni*) și cu o terminație. Pentru că include adjectivele în categoria numelor, precizează că ele de declină primind articole. Astfel, adjectivele masculine terminate în *-u* sau în *-iu* primesc articolul *-lu*, iar cele terminate în *-e* primesc articolul *-le*, iar adjectivele feminine se „dechină” la fel ca substantivele feminine. Oferă exemple:

<i>singular</i>	<i>plural</i>
<i>N. rău-lu</i>	<i>N. răi-i</i>
<i>G. a rău-lui</i>	<i>G. a răi-loru</i>
<i>D. rău-lui</i>	<i>D. răi-loru</i>
<i>Ac. pre rău-lu</i>	<i>Ac. pe răi-i</i>
<i>V. o rău-le!</i>	<i>V. o răi-loru!</i>
<i>Abl. de la rău-lu</i>	<i>Abl. de la răi-i</i>

Alternează folosirea prepoziției *pre* cu prepoziția *pe* pentru redarea complementului direct, acuzativ. Oferă explicații privind *dechinarea* substantivului cu adjectivul pe baza exemplelor în care adjectivul este antepus substantivului, apoi postpus substantivului, atât la feminin, cât și la masculin. Remarcă faptul că adjectivul aflat înaintea substantivului primește articol, substantivul, în această situație, nu mai apare articulat. De asemenea, abordează declinarea numelor cu pronumele demonstrativ (*demustrativ*) *acestu, acelu*. Folosește pentru demonstrativ și termenul de *arătătoriu* și explică că se așază atât înaintea substantivului, cât și după acesta, însă atunci când se află în poziție anterioară substantivului, doar pronumele se declină, iar când se află după substantiv, se modifică amândouă părțile de vorbire.

Urmează un capitol în care stabilește reguli de formare a pluralului la substantivele masculine și feminine (*De formarea numerului înmulțitu din cel singuritu*). (p. 28) Astfel, substantivele masculine fac, „fără deosebire”, pluralul în *-i:înger- ingeri*. Menționează că substantivele care denumesc animale, domestice sau sălbatice, sau s cele care denumesc poimi fac pluralul tot în *-i:-bou-boi, leu -lei, lup -lupi, cerb -cerbi*, etc

Profesorul Nicolau Bălășescu vorbește în manualul său despre pluralul substantivelor care au sufixul *-mânt* (*Despre finalul substantivelor în -mântu*), oferind exemple cu substantive cu pluralul *-minte*, ori *-mânturi*: „*vestmântu, vestiminte, pământu, pământuri, ș.a.tot așa: legământu, încălțământu, crescământu, coperământu, jurământu, adăogământu, ascunzământu, tremurământu, frecământu, pogorământu, stămpărământu, pământu, vestmântu, îmbrăcământu, scăzământu, cuvântu, scăpământu, așezământu, scurământu, însurământu, ș.a. Tot după această analogie trebue să se pronunție și următoarele, precum: argumântu, documântu, firmamântu, fragmântu, lasamântu, medicamântu, monumântu, ornamântu*”etc. (p. 29) și exemplele continua din abundență, notând și o serie de substantive care nu respectă această regulă: „*argumentu, filamentu, fragmentu, lacsamentu, medicamentu, monumentu, ornamentu, pavimentu, rudimentu, sacramentu, testamentu, tormentu, elementu,*

instrumentu, fundamentu, departamentu, apartamentu, regimentu, tractamentu, regulamentu, guvernamentu, ș.a.” (p. 30)

În ceea ce privește substantivele feminine, Bălășescu notează trei reguli:

a) substantivele care se termină în silaba -gă și -că au pluralul în -i, dar și cele terminate în -ură fac pluralul în -uri, precum: „*fragă -fragi, vacă -vacii; lingură -linguri*” (p. 30). De asemenea, oferă multe exemple la fiecare regulă.

b) substantivele care se termină în silaba -e au pluralul în -i, precum: „*muiere – muieri, lungime - lungimi*”

c) substantivele care se termină în -é deschis la plural li se pune -le: „*nué -nuéle, curé -curéle, turturé - turturéle*” (p. 31)

În continuare, vorbește despre adjectivele masculine terminate în -u care fac pluralul în -i: *bunu -buni, rău -răi, lungu – lungi* etc. Apoi, de cele feminine: „*adieptivele femeiești care se sfârșesc în -ă, la înmulțitu mută pre -ă în -e, p.e. bună -bune, albă -albe, neagră – negre, lată – late, ș.a. Se scotu afară, care se sfârșesc în -gă și -că, căci acestea fac înmulțitu în -gi și -ci, p.e. lungă -lungi, adâncă -adânci, mică -mici, largă -largi. ș.a.*” (p. 31).

Face mențiunea că adjectivele terminate în - é deschis, la plural mai primesc un -e, „*căruia pentru eufonie i se prepune -l: gré – gréle, mé -méle, pé -péle*” (p. 31). Notează trei grade de comparație: *positivu, comparativu, superlativu*, (p. 37) însoțite de exemple.

Explică tot aici și *adieptivele numerale* (p. 39) care sunt de cinci feluri:

1. *fundamentali sau cardinali* : „*doi, trei, amândoi, amândrei, toți trei sau tustrei*” (p. 39)

2. *ordinali*: „*alu doilea, alu zecelea*” (p. 42)

3. *multiplicativi*: „*o dată, a doua oră sau de două ori, de multe ori, de atâtea ori, p.e. de șapte ori șapte să iertămu apropelui pre zi!*” (p. 43)

4. *duplicativi sau proporționali*: „*simplu, duplu, triplu ori îndoitu, întreitu*” (p. 43)

5. *partitivi*: „*câte unulu, câte doi, câte șapte, sau unu întregu, jumătate, adoua - a treia parte, triariu, pătrariu, zeceri, douezeceri*” (p. 43)

Referințe bibliografice:

Dicționarul Limbii Române (DLR), Editura Academiei Române

Gafton, Alexandru, *Introducere în paleografia româno-chirilică*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003.

GLRV = Frâncu, Constantin, *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Editura Demiurg, Iași, 2009.

Chivu, Gheorghe; Costinescu, M.; Frâncu, C.; Gheție, Ion (coordonator); Roman Moraru, A.; Teodorescu, M., *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, București, Editura Academiei Române, 1997.